

Усова К.В.  
Харківський національний педагогічний  
університет імені Г.С. Сковороди  
Харків, Україна

## КОНФЛІКТНІСТЬ У МОЛОДОМУ ВІЦІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Конфліктність як індивідуальна характеристика особистості є одним із ключових аспектів дослідження сучасної психології, оскільки вона впливає на міжособистісні стосунки, професійний розвиток та психологічне благополуччя людини. Особливої актуальності ця проблема набуває у молодому віці, коли відбувається активне формування самосвідомості, соціальної ідентичності та способів взаємодії з оточенням. Молодь часто стикається з викликами, які спричиняють підвищену конфліктність: пошук власного «Я», потреба в автономії, соціальний тиск та адаптація до нових умов життя.

Актуальність цієї теми обумовлена тим, що рівень конфліктності у молоді безпосередньо впливає на їхню соціальну адаптацію, успішність у професійній діяльності та загальне психологічне благополуччя. Дослідження цього питання сприятиме розробці ефективних методів психологічної корекції та профілактики конфліктної поведінки, що є важливим як для молодих людей, так і для суспільства загалом.

У психологічній літературі конфліктність розглядається як схильність особистості до конфліктної взаємодії, що може мати як деструктивний, так і конструктивний характер. З одного боку, вона може сприяти особистісному зростанню, розвитку критичного мислення та соціальної компетентності. З іншого боку, надмірна конфліктність здатна викликати психологічний дискомфорт, соціальну ізоляцію та підвищену тривожність. Тому дослідження цього феномену в контексті вікової психології є важливим для розробки ефективних стратегій управління конфліктною поведінкою.

Мета цієї статті – здійснити психологічний аналіз конфліктності у молодому віці, розглянути її основні детермінанти, типологію та можливі наслідки. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- уточнити поняття конфліктності та визначити її місце в структурі особистості;
- проаналізувати вікові особливості конфліктності у молоді;
- виявити основні форми прояву конфліктної поведінки та чинники, що її зумовлюють;
- визначити можливі стратегії подолання надмірної конфліктності та її профілактики.

Методологічною основою дослідження є комплексний підхід, що включає кілька наукових напрямів. Психодинамічний підхід, закладений у працях представників класичного вчення Зигмунта Фрейда та неофрейдизму, розглядає конфліктність як прояв внутрішньоособистісного конфлікту, спричиненого

суперечностями між різними психічними структурами особистості. Когнітивно-поведінковий підхід акцентує увагу на механізмах сприйняття, оцінки ситуацій та стратегій реагування на конфліктні обставини. З позиції соціально-психологічного підходу конфліктність визначається як результат взаємодії особистості із соціальним середовищем, зокрема її комунікативних особливостей, соціального статусу та стереотипних уявлень. Крім того, у рамках діяльнісного підходу конфліктність розглядається як функція цілеспрямованої поведінки, що формується під впливом потреб, мотивів та умов діяльності.

Конфліктність є складною психологічною характеристикою, що визначає схильність особистості до виникнення, розвитку та способу вирішення конфліктних ситуацій. У психології це поняття розглядається як інтегративна властивість, що поєднує особливості темпераменту, характеру, соціального досвіду та когнітивних установок.

Традиційно конфліктність розглядається у двох аспектах: як стабільна особистісна риса та як ситуативний прояв поведінки. Як риса особистості, вона характеризується підвищеною чутливістю до суперечностей, схильністю до емоційної реактивності та труднощами в конструктивному вирішенні конфліктів. Як ситуативний феномен, конфліктність залежить від соціального контексту, рівня стресу, попереднього досвіду взаємодії та когнітивної оцінки ситуації [1]. Серед дослідників немає єдиного визначення конфліктності. Ряд авторів трактують її як стійку диспозицію особистості до конфліктної взаємодії, інші – як результат специфічних умов соціалізації, що формують певні поведінкові патерни. Дослідження показують, що високий рівень конфліктності часто пов'язаний із низькою емоційною саморегуляцією, схильністю до агресії, дефіцитом комунікативних навичок та когнітивними спотвореннями у сприйнятті міжособистісних ситуацій [2].

Існує кілька теоретичних підходів до вивчення конфліктності, які пропонують різні пояснення її природи, механізмів формування та проявів.

- Психодинамічний підхід бере початок із теорій Зигмунта Фрейда, який вважав, що конфліктність є наслідком внутрішньої боротьби між трьома частинами особистості: ідентифікатором, его і суперего. Невирішені внутрішньоособистісні конфлікти можуть проектуватися на соціальну взаємодію, спричиняючи схильність до конфліктної поведінки. Неофрейдисти, зокрема Карен Горні та Ерік Фромм, звертали увагу на вплив соціальних факторів у формуванні конфліктності, підкреслюючи значення дитячого досвіду, стилю виховання та рівня фрустрації базових потреб особистості [3].
- Представники когнітивного підходу, такі як Жан Піаже, Альберт Елліс і Аарон Бек, вважають, що конфліктність значною мірою визначається когнітивними схемами та установками особистості. Негативні автоматичні думки, когнітивні викривлення (наприклад, схильність до дихотомічного мислення або приписування ворожих намірів іншим) можуть сприяти виникненню конфліктних ситуацій.

Елліс розробив раціонально-емоційно-поведінкову терапію, яка пояснює, що деструктивна конфліктність є наслідком ірраціональних переконань і неадаптивних стратегій поведінки [4].

- Соціально-психологічний підхід акцентує увагу на ролі соціального середовища у формуванні конфліктності. Леон Фестінгер розробив теорію когнітивного дисонансу, яка пояснює внутрішні суперечності, що можуть провокувати конфлікти. Альберт Бандура у своїй теорії соціального научіння підкреслював, що конфліктна поведінка може бути засвоєна через спостереження та наслідування моделей агресивної взаємодії [5].

Формування та прояв конфліктності залежать від взаємодії особистісних і ситуативних чинників. Особистісні чинники включають темперамент, риси характеру, когнітивні особливості та рівень емоційної саморегуляції. Ганс Айзенк розглядав підвищену конфліктність як характерну рису людей із високим рівнем нейротизму, які мають підвищену емоційну збудливість і схильність до імпульсивності [6]. Реймонд Кеттел у своїй моделі особистісних факторів визначав конфліктність як складову низького рівня самоконтролю та домінування в поведінці агресивних тенденцій [7].

Ситуативні чинники охоплюють соціальний контекст, специфіку взаємодії, рівень стресу та комунікативну компетентність. Теорія стресу та копінг-стратегій Річарда Лазаруса пояснює, що конфліктна поведінка може бути реакцією на високий рівень стресу та недостатню здатність адаптуватися до складних ситуацій [1]. Крім того, дослідження Роберта Зайонца щодо соціального впливу показують, що присутність інших людей може як посилювати, так і зменшувати конфліктність залежно від індивідуальних особливостей особистості [8].

Таким чином, конфліктність є багатовимірним феноменом, що визначається як глибинними особистісними особливостями, так і соціальними обставинами. Розуміння її природи вимагає комплексного підходу, що враховує взаємодію різних детермінант, включаючи внутрішньоособистісні механізми, когнітивні процеси та соціальне середовище.

Молодий вік є важливим етапом розвитку особистості, що характеризується інтенсивним формуванням ідентичності, емоційною нестабільністю та активним пошуком соціального самовизначення. У цей період відбувається трансформація самосвідомості, перегляд життєвих цінностей і норм поведінки, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю. Згідно з концепцією психосоціального розвитку Еріка Еріксона, молодість (18-25 років) є періодом кризи ідентичності, коли особистість вирішує завдання пошуку власного «Я» та вибору життєвого шляху. Невизначеність майбутнього, необхідність приймати самостійні рішення та відповідати за власні вчинки можуть провокувати внутрішньоособистісні конфлікти, які переносяться у сферу міжособистісної взаємодії [9]. Також у цей віковий період відзначається підвищена емоційна збудливість і схильність до імпульсивних реакцій. Дослідження нейробіологів підтверджують, що

префронтальна кора, яка відповідає за контроль поведінки, остаточно дозріває лише у другій половині третього десятиліття життя, що пояснює емоційну нестійкість і труднощі в регуляції конфліктних ситуацій у молоді. Окрім того, молодий вік пов'язаний із розширенням соціального середовища: змінюється структура міжособистісних відносин, зростає кількість нових контактів, з'являється необхідність адаптації до соціальних норм у різних контекстах (навчання, робота, особисті стосунки). Відсутність досвіду ефективної комунікації може призводити до непорозумінь, підвищеної чутливості до критики та низької толерантності до відмінностей у поглядах.

Соціальне оточення відіграє ключову роль у формуванні конфліктності молоді. Основними соціальними чинниками є сім'я, група однолітків, освітнє та професійне середовище. Дослідження показують, що стиль виховання значною мірою впливає на рівень конфліктності молодшої людини. Авторитарне виховання, засноване на жорсткому контролі та обмеженні автономії, може спричиняти підвищену агресивність або, навпаки, пасивну конфліктну поведінку. Натомість демократичний стиль сприяє розвитку навичок конструктивного вирішення конфліктів та емпатії. Також конфлікти у сім'ї між батьками або між батьками та дітьми можуть формувати у молодшої людини модель деструктивної взаємодії, яка проявляється у подальших соціальних контактах.

У молодіжному середовищі велике значення мають групові норми та соціальний статус індивіда. Конкуренція, прагнення до самоствердження, боротьба за лідерство або включеність у неформальні групи можуть як знижувати, так і підвищувати рівень конфліктності. Особливої уваги заслуговують такі явища, як булінг та соціальна ізоляція, що є важливими чинниками деструктивної конфліктної поведінки.

Університетське середовище часто стає ареною для конфліктних ситуацій, які виникають у процесі комунікації між студентами, викладачами та адміністрацією. Основні причини конфліктів у навчальних закладах включають академічне навантаження, суперечності між особистісними очікуваннями студентів та вимогами викладачів, а також конкуренцію за академічні досягнення. Молоді люди, які вперше стикаються з професійною діяльністю, можуть відчувати труднощі у взаємодії з колегами та керівництвом. Адаптація до корпоративної культури, необхідність дотримання субординації, а також недостатній досвід вирішення робочих конфліктів можуть спричиняти напругу у професійних відносинах. Дослідження підтверджують, що рівень конфліктності в трудовому колективі значною мірою залежить від стилю керівництва: демократичний стиль сприяє конструктивній взаємодії, тоді як авторитарний або пасивний стиль може провокувати конфлікти.

Важливими факторами, що визначають рівень конфліктності молодшої особистості є самосвідомість та емоційна регуляція. Самосвідомість передбачає усвідомлення власних потреб, почуттів, мотивів та соціальної ролі. Недостатній рівень саморефлексії може спричиняти труднощі у розумінні власних емоцій та їхнього впливу на поведінку. Молоді люди, які не усвідомлюють своїх

конфліктних установок, частіше схильні до імпульсивних реакцій та неефективних стратегій взаємодії.

Емоційна регуляція відіграє вирішальну роль у конфліктній поведінці. Особи з низьким рівнем емоційного самоконтролю частіше демонструють агресивні або унікальні стратегії поведінки, що лише загострює конфліктні ситуації. Дослідження Джеймса Гросса свідчать, що люди, які використовують когнітивну переоцінку як стратегію емоційної регуляції, мають нижчий рівень конфліктності, ніж ті, хто застосовує стратегії уникнення або подавлення емоцій [10]. Крім того, рівень конфліктності залежить від рівня розвитку емоційного інтелекту, який включає здатність розпізнавати та управляти власними емоціями, а також розуміти почуття інших. Особи з високим рівнем емоційного інтелекту легше знаходять компроміси, швидше адаптуються до соціальних умов.

Поведінка у конфліктних ситуаціях може бути конструктивною або деструктивною залежно від обраної стратегії взаємодії. Дослідники конфліктної поведінки, зокрема К. Томас і Р. Кілменн, виокремлюють п'ять основних стилів вирішення конфліктів: змагальність, ухиляння, пристосування, компроміс і співпраця [11].

Конструктивні стратегії включають:

- Співпрацю – спрямована на спільний пошук взаємовигідного рішення, що задовольняє інтереси всіх сторін конфлікту.
- Компроміс – передбачає взаємні поступки, що дозволяють досягти прийняттого рішення для всіх учасників конфлікту.
- Асертивність – здатність відстоювати власну позицію без порушення прав інших, що базується на відкритій комунікації та емоційній саморегуляції.

Деструктивні стратегії включають:

- Змагальність – намагання досягти власних цілей за рахунок опонента, що часто супроводжується агресією.
- Ухиляння – уникнення конфліктних ситуацій, що може призводити до нагромадження напруги та нерозв'язаних проблем.
- Пристосування – жертвування власними інтересами заради уникнення конфлікту, що у довгостроковій перспективі може спричиняти внутрішню напруженість та незадоволення.

Дослідження свідчать, що молодь, яка має високий рівень емоційного інтелекту та соціальних навичок, частіше обирає конструктивні стратегії розв'язання конфліктів, тоді як особи з низькою саморегуляцією та схильністю до імпульсивної поведінки тяжіють до деструктивних реакцій.

Емоційна регуляція відіграє ключову роль у зниженні рівня конфліктності. Основні методи її розвитку включають:

- Когнітивну переоцінку – здатність змінювати спосіб сприйняття конфліктної ситуації з метою зниження емоційного збудження. Цей метод є ефективним у запобіганні імпульсивним реакціям та сприяє усвідомленому прийняттю рішень.

- Розвиток емпатії – сприяє глибшому розумінню почуттів та мотивів інших людей, що допомагає уникати ескалації конфліктів.
- Техніки релаксації та управління стресом – медитація, дихальні вправи та тілесні практики допомагають знизити рівень тривожності й агресивності у конфліктних ситуаціях.

Наукові дослідження підтверджують, що молодь, яка проходить програми з розвитку емоційного інтелекту, демонструє нижчий рівень міжособистісної конфліктності та кращі навички комунікації. Ефективним інструментом розвитку навичок конструктивного вирішення конфліктів є соціально-психологічні тренінги. Вони спрямовані на формування таких умінь:

- Комунікативна компетентність – розвиток навичок активного слухання, ефективного вираження думок та невербальної комунікації.
- Стратегії вирішення конфліктів – навчання різним підходам до управління конфліктами та вибору оптимальної тактики у конкретній ситуації.
- Розвиток стресостійкості – опанування методик подолання негативного впливу стресу на поведінку.

Емпіричні дані доводять, що учасники тренінгових програм значно знижують рівень агресивності та конфліктності, а також демонструють вищий рівень толерантності та кооперативної поведінки у соціальних взаємодіях [12].

Таким чином, психологічні стратегії регуляції конфліктності у молоді включають комплексний підхід, що поєднує розвиток конструктивних комунікативних навичок, емоційної регуляції та усвідомленого підходу до міжособистісних стосунків. Конфліктність у молодому віці може мати суттєвий вплив на емоційне благополуччя особистості. Часті конфлікти, особливо ті, що не знаходять конструктивного розв'язання, сприяють підвищенню рівня стресу, тривожності та емоційного виснаження. Хронічний конфліктний стрес може стати передумовою для розвитку психосоматичних розладів, таких як головний біль, порушення сну, підвищений рівень кортизолу, що негативно впливає на когнітивні функції та загальний рівень психічного здоров'я.

Дослідження у галузі клінічної психології свідчать, що високий рівень міжособистісних конфліктів у молодості може бути фактором ризику розвитку депресії та тривожних розладів у подальшому житті. За даними когнітивно-поведінкових досліджень, невміння ефективно регулювати конфліктні ситуації корелює з підвищеним ризиком формування негативних когнітивних схем, що знижують самооцінку та сприяють розвитку самозвинувачувальних патернів мислення [13]. Окрім того, конфліктність може негативно впливати на мотивацію досягнення: молоді люди, які часто стикаються з невирішеними конфліктами, можуть втрачати інтерес до навчальної та професійної діяльності, що зумовлює труднощі у професійному становленні та самореалізації. Високий рівень конфліктності може призводити до соціальної ізоляції. Молодь, яка схильна до агресивного чи змагального стилю вирішення конфліктів, часто стикається з труднощами у підтримці довготривалих міжособистісних стосунків, що може викликати відчуття самотності та соціальної відчуженості.

Невирішені конфлікти у сім'ї та серед однолітків можуть бути передумовою для девіантної поведінки, включаючи агресію, делінквентність, залучення до ризикованих соціальних груп. Психологічні дослідження показують, що молодь з високим рівнем конфліктності частіше вдається до непродуктивних стратегій подолання стресу, таких як зловживання психоактивними речовинами або участь у деструктивних формах соціальної взаємодії [14].

Порушення міжособистісних зв'язків також є важливим наслідком конфліктності. Молоді люди, які не володіють навичками ефективного вирішення конфліктів, часто стикаються з труднощами у побудові романтичних та дружніх стосунків. Високий рівень конфліктності може провокувати розрив зв'язків із родиною, колегами та партнерами, що посилює відчуття соціальної нестабільності.

Для зниження рівня конфліктності та її негативних наслідків ефективними є такі підходи:

- Розвиток комунікативної компетентності. Опанування навичок активного слухання, відкритої комунікації та конструктивного вираження емоцій сприяє ефективному вирішенню конфліктних ситуацій.
- Навчання технік саморегуляції. Використання методів когнітивної переоцінки, релаксації та емоційної саморегуляції дозволяє зменшити емоційне збудження та запобігти імпульсивним реакціям.
- Соціально-психологічні тренінги. Програми розвитку емоційного інтелекту та толерантності сприяють формуванню навичок ефективного управління конфліктами та зниженню соціальної напруженості.

Комплексний підхід до регуляції конфліктності у молоді дозволяє не лише мінімізувати її негативні наслідки, але й сприяє формуванню навичок конструктивного соціального функціонування та психоемоційної стійкості.

Одним із найефективніших підходів до профілактики конфліктності є розвиток емоційного інтелекту (EQ), який включає усвідомлення та регулювання власних емоцій, розуміння емоцій інших людей і побудову гармонійних соціальних взаємодій. Дослідження свідчать, що молодь із високим рівнем емоційного інтелекту демонструє нижчий рівень конфліктності та більш конструктивні стратегії вирішення конфліктів [15].

Програми розвитку емоційного інтелекту передбачають:

- Навчання емоційної саморегуляції, зокрема технік управління гнівом та стресом.
- Розвиток емпатії – здатності розуміти почуття інших людей і будувати співпрацю на основі взаєморозуміння.
- Формування асертивної поведінки – уміння висловлювати свої потреби та емоції відкрито, не порушуючи меж інших людей.

Навчання навичок ефективного комунікації також є важливим аспектом профілактики конфліктності. Молоді люди, які володіють активним слуханням, вмінням вести переговори та аргументовано висловлювати свої думки, рідше

стикаються з ескалацією конфліктів. Соціально-психологічні тренінги є також ефективним засобом для профілактики конфліктності, оскільки вони дозволяють моделювати реальні соціальні ситуації, відпрацьовувати навички вирішення конфліктів і отримувати зворотний зв'язок від фахівців. Такі тренінги включають:

- Тренінги ненасильницького спілкування, засновані на методі М. Розенберга, які вчать висловлювати свої потреби без агресії та маніпуляцій.
- Тренінги розвитку соціальної компетентності, спрямовані на навчання ефективної взаємодії в групах, роботи з міжособистісною напруженістю та конструктивного вирішення суперечностей.
- Програми розвитку групової згуртованості – дозволяють формувати підтримувальні соціальні зв'язки, що знижує ймовірність конфліктних ситуацій.

Емпіричні дослідження показують, що молодь, яка пройшла такі тренінги, демонструє підвищений рівень соціальної адаптації, зниження тривожності в міжособистісних стосунках та кращі навички регулювання емоцій [16]. Профілактика конфліктності повинна здійснюватися на різних рівнях соціальної взаємодії: у сім'ї, освітніх закладах, на робочих місцях та в молодіжних спільнотах.

Сімейне виховання відіграє ключову роль у формуванні навичок конструктивного вирішення конфліктів. Діти, які зростають у середовищі, де практикується ненасильницьке спілкування, виявляють вищий рівень емоційного інтелекту та комунікативної гнучкості.

Освітні заклади можуть сприяти профілактиці конфліктності через впровадження курсів із розвитку соціальних навичок, створення безпечного емоційного клімату та організацію медіаційних служб для учнів і студентів.

Громадські організації відіграють важливу роль у підтримці молоді через організацію волонтерських проєктів, соціальних ініціатив і молодіжних програм, спрямованих на формування культури ненасильницької комунікації.

Таким чином, профілактика конфліктності потребує комплексного підходу, що поєднує індивідуальну роботу над емоційним інтелектом, навчання соціальних навичок та створення сприятливого соціального середовища.

Аналіз феномена конфліктності у молодому віці дозволяє встановити, що цей період є критичним для формування адаптивних стратегій соціальної взаємодії. Високий рівень конфліктності асоціюється з підвищеним рівнем стресу, емоційним виснаженням, ризиком розвитку тривожних і депресивних розладів, труднощами у професійній самореалізації та соціальних взаємодіях. Тому конфліктність не є однозначно негативною характеристикою особистості: у залежності від рівня емоційного інтелекту, комунікативних навичок та соціального контексту вона може мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки.

Ключовими детермінантами конфліктності виступають поєднання індивідуально-психологічних особливостей особистості та соціального впливу.

Значний вплив мають особливості емоційної регуляції, когнітивних установок та рівень саморефлексії, які визначають стиль вирішення конфліктів. Водночас соціальне середовище, зокрема родина, однолітки та освітні інституції, формують базові моделі взаємодії, що можуть або підсилювати конфліктність, або сприяти її корекції.

Найбільш ефективними методами профілактики та регуляції конфліктної поведінки доцільно визнати: розвиток емоційного інтелекту, навчання комунікативним стратегіям, соціально-психологічні тренінги та методи саморегуляції. Комплексний підхід до формування навичок конструктивного вирішення конфліктів дозволяє не лише знизити рівень деструктивної конфліктності, а й сприяє особистісному зростанню та соціальній адаптації молоді.

Результати проведеного теоретичного аналізу підкреслюють важливість подальших емпіричних досліджень для розробки практичних рекомендацій щодо формування конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях. Практичне значення отриманих результатів полягає у необхідності комплексного підходу до регуляції конфліктної поведінки молоді, що включає розвиток емоційного інтелекту, формування асертивних комунікативних навичок та впровадження соціально-психологічних тренінгів. Використання таких методів дозволить не лише знизити рівень деструктивної конфліктності, але й трансформувати її у чинник особистісного розвитку та соціальної компетентності.

#### Література:

1. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company, 456.
2. Ситнік, С. (2023). «Емоційні детермінанти подолання конфліктних ситуацій». *Наука і освіта*, №1, 63-69.
3. Фромм Е. (2019). *Втеча від свободи*. Пер. з англ. М. Яковлева. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 288 с.
4. Ellis, A. (1962). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. New York: Lyle Stuart, 466.
5. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 247.
6. Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of Personality*. London: Routledge & Kegan Paul, 350.
7. Cattell, R. B. (1957). *Personality and Motivation Structure and Measurement*. New York: World Book Company, 608.
8. Zajonc, R. B. (1965). Social Facilitation. *Science*, 149(3681), 269-274.
9. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company, 336.
10. Gross, J. J. (1998). The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299.
11. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. Tuxedo, NY: Xicom, 30 с.

12. Кісарчук, З. Г. (2014). Теоретичні та технологічні аспекти застосування сучасних методів психодинамічної парадигми у вітчизняних соціокультурних умовах. *Актуальні проблеми психології*, Т.3, Вип.10, 5-20.

13. Демченко, О. В. (2015). Емоційна саморегуляція як чинник ефективного вирішення конфліктів у молодіжному середовищі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*, №57, 82-88.

14. Скрипченко, О. В. (2010). Розвиток емоційного інтелекту як засіб профілактики конфліктної поведінки у молоді. *Психологія і суспільство*, №3, 112-119.

15. Мельник, І. В. (2011). Соціально-психологічні тренінги як метод підвищення комунікативної компетентності студентів. *Вісник Національного університету оборони України*, №4, 98-103.